

HARBAŠ, BERNARD 'NAUČITI ŽIVJETI SA SABLASTIMA'

HARBAŠ, BERNARD 'NAUČITI ŽIVJETI SA SABLASTIMA'

'Vivre par définition, cela ne s'apprend pas. Pas de soi-meme, de la vie et par la vie. Seulement de l'autre et par la mort.'
J. Derrida, *Spectre des Marx*

Derridino otvaranje temama etike, pravde, Drugog jasno se razvija krajem osamdesetih godina. Međutim, može se reći da je Derrida već od svojih ranih radova otvorio jedan dijalog sa etičko – političkom problematikom. Derridin otklon ka praktičkoj filozofiji datira takoreći od susreta sa Lévinasovom filozofijom i recepcijom koncepcije Drugog.

Derrida će 1967. godine objaviti knjigu *L'Écriture et la différence*, gdje se nalazi tekst *Violence et Métaphysique – Essai sur la pensée d'Emmanuel Lévinas*¹ U tom tekstu Derrida se bavi problemom tradicionalne relacije između metafizike i etike. Kroz Levinasovo djelo, *Totalité et infini* Derrida razmatra koncepciju pravde kao odnosa sa *Drugim*.

Iste godine pojavljuje se i knjiga *La Voix et le phénomène* koja se pored kritike funkcije jezika i pisma u Husserlovoj fenomenološkoj filozofiji bavi i problemom tradicionalne metafizike razumljene kao 'metafizike života'. Kao alternativu tzv. filozofiji života kao prisutnosti Derrida uvodi mogućnost promišljanja stanja smrti kao metafizike odsustva.

Mistični temelj autoriteta, djelo koje se pojavljuje 1990. godine predstavlja zvaničnu uvertiru u problematiku fantomskog. Ono što će neki interpretatori Derridine misli primijetiti u novoj fazi Derridine misli jeste recepcija Marxove naslijeđa.

Kako piše Bernard Sichère u *Cinquante ans de philosophie française*: 'kroz različite perspektive izvjesni mislioci su se usmjerili ka izvjesnom kritičkom čitanju političkih filozofija Moderne, naročito Marxove filozofije, određene ne više smislu prihvaćanja ili njenog odbacivanja u cjelini kao dogmatski zatvorene, već naprotiv, upravo kao izvjesne otvorene misli'²

Retour à Marx francuskog filozofa Sichère objašnjava njegovim opiranjem novoj opće prihvaćenoj ideji 'smrti Marxa', ponovnim čitanjem njegovih tekstova, gdje Derrida pokazuje kako se u njegovom djelu, na isti mah, ukrštavaju teme poput pravde, prava, naslijeđa i mesijanizma.³ *Sablasi Marxa* su svojevrstan nastavak promišljanja razumijevanja odnosa prava i pravednosti i njihovih uvjeta koji autor počinje da načinja u djelu *Force de loi*.⁴

Na samom početku *Force de loi* Derrida podsjeća na Paskalovo razumijevanje prava kao nečega što je uvjetovano silom: 'pravda bez sile je nemoćna (drugim rečima, pravda nije pravda, ona nije obnovljena ako nema silu, jedna nemoćna pravda nije pravda, nije u pravom smislu), sila bez pravde je tiranska. Pravda bez sile je kontradiktorna, jer uvijek postoje zli; sila bez pravde je za osudu. Treba dakle staviti zajedno pravdu i silu; i tako tumačiti da ono što je pravedno bude jako ili ono što je jako bude pravedno.'⁵ Pravo po svojoj definiciji bi trebalo biti sve što nije ne-pravo (*non-droit, tort*). Svako društveno uređenje zasniva se na nekom pozitivnom pravu, ali svaki društveni poredak nastaje prilikom sprovođenja sile ili nametanja nekog pravnog akta kao što smo to mogli vidjeti u Paskalovom razumijevanju prava i sile, koje Derrida naziva *osnivačko nasilje* a koje se provodi kroz rat i revoluciju.⁶ Na taj način svako pravo u svom korijenu je ne-pravo tako da ne postoji mogućnost odlučivanja o nekoj pravičnoj odluci. Svaka pravična odluka je nemoguća budući da je pravna odluka svojstvena nekom subjektu a pravičnost kao mogućnost prava je društvena ili objektivna instanca. Derrida uvodi pojam *neodlučivosti* kao osnovni modus pravičnosti koji predstavlja uvjet 'sve odlučivosti'⁷ Radi se o kritici strukturalističkih opozicija – kao što je svako pravo zasnovano na ne-pravu tako i odluka ima u osnovi 'neodlučivi' karakter. Riječ je o diskutabilnosti paralelizma između pravedne i legitimne odluke: 'jedna odluka koja ne bi iskusila neodlučivo ne bi bila slobodna odluka, bila bi samo programska primena ili odvijanje jednog proračunljivog procesa. Ona bi možda bila legitimna ali ne bi bila pravedna.'⁸ Svaka pravedna odluka pretendira na univerzalno, tj. na metafizičko iskonsko važenje a s obzirom na subjektivni karakter ona tu karakteristiku ne može nositi. Tu nalazimo jedno vječno odlaganje/iščekivanje pravde i to kako smo vidjeli kroz dva momenta: kroz njenu suštinu u ne-pravu i njen 'neodlučivi' karakter. Da bi riješio enigmu pravednosti Derrida se okreće problematici *Sablasi*, koje najavljuje već u *Force de loi* kao 'duh neodlučivog'⁹ (*ghost of the undecidable*), koji u tom kontekstu 'boravi u svakoj odluci ili je pohodi sprečavajući je da dođe u prisustvo ili da bude viđena kao samo-odobrena (*self-authorized*) i

1 Prevedeno na srpski jezik pod nazivom *Nasilje i metafizika – Oglad o misli Emanuelea Levinasa*, (Prev. Sanja Todorović), ПЛАТΩ, Beograd, 2001.

2 Bernard Sichère, *Cinquante ans de philosophie française, 2. Actualité de la philosophie française*, adpf, Paris, 1998, 127.

3 Ibidem, 127.

4 Jacques Derrida, *Force of law 'Mystical foundation of authority', Deconstruction and Possibility of Justice*, Routledge, London, New York, 1992, *Force de loi*, Galilée, 1994.

5 Žak Derrida, *Sila zakona – Mistični temelj autoriteta*, Svetovi Novi Sad, 1995, 17.

6 Đorđe Sibinović, 'Sila zakona protiv sile neprava' u *Glas i pismo* (priredio:

Petar Bojanić), Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2005, 209.

7 Jacques Derrida, 'Limited Inc.' u Niall Lucy, *A Derrida Dictionary*, Blackwell Publishing, 2004, 147.

8 Žak Derida, *Sila zakona Mistični temelj autoriteta*, Svetovi Novi Sad, 1995., 38.

9 Jacques Derrida, 'Force of Law', u Niall Lucy, *A Derrida Dictionary*, Blackwell Publishing, 2004, 150.

neoboriva (*inviolable*)¹⁰ Sukus Derridaove političkog diskursa nalazi se odbijanju prisutnosti odluke. Riječ je zapravo o suštini Derridaove filozofije *en general*, naime, da se prisustvo stalno odgađa. Pravda je takoreći u jednom stanju na-dolaženja (*à-venir*). Ona stalno odgađa svoje konkretiziranje jer je kao takva nemoguća. Na taj način kao njen modus se javlja moment neodlučivosti. Kako je moguće riješiti enigmu nemogućnosti dekonstruiranja pravde.

Osnovno svojstvo svake sablasti je to da ona nije (*n'est pas*). Sablast nije nikada prisutna kao takva (*n'est jamais présent comme tel*).¹¹ Riječ je o tome da se u etičko-političkom diskursu prevrednuju tradicionalni pojmovi metafizike čije je ishodište uvijek bilo u sadašnjosti-prisutnosti. Naime, pojam bića je od antičkih početaka bio definiran kao *parousia*, odnosno kao dovođenje u prisustvo/sadašnjost. U to određenje nije ulazio odnos bića sa drugim bićima osim možda u nekom društvenom odnosu. Suvremena filozofija sa Husserlom i Levinasom polazi od pitanja spoznaje i priznanja drugog pa sve do ulaska pozicije *drugog* u okvire etike. U tom smislu, Derrida upućuje na Levinasa i njegovu tezu o pravdi kao relaciji sa drugim.¹²

U Derridinom slučaju *drugi* sa kojim moramo naučiti da živimo su duhovi/sablasti. Sablasti pohode našu praksu, artikularajući našu etičku djelatnost ka pravednom odlučivanju. U tom smislu, Derrida dovodi u blizinu fantome i pravdu:

'Ako se pripremam govoriti o fantomima, o naslijeđu i generacijama, o generacijama fantoma, to jest, o izvjesnim *drugima* koji nisu prisutni, niti živi, niti u nama niti van nas, to radim u ime pravde. Pravde gdje još nema, tu gdje još nije, tu gdje više nije, podrazumijevajući da ona nije više prisutna i tamo gdje je pravda, baš kao ni sam zakon, nikad neće biti svediva na pravo'¹³

O čemu je riječ. Sa jedne strane, Derrida upućuje na Marxovo naslijeđe a posebice na *Manifest komunističke partije*, a sa druge na literarnu zaostavštinu, za koju ćemo vidjeti, koliko u Derridinom slučaju može biti etičko-praktički efektivna.

Derrida otvara *Sablasti Marxa* uvodnim riječima iz *Manifesta: 'Ein Gespenst geht um im Europa, das Gespenst des Kommunismus'* ili kako je to Moša Pijade preveo: 'Bauk kruži Evropom – bauk komunizma'¹⁴ Također, *Hamlet* otpočinje pojavom duha Hamletova

oca. Derrida smatra da 'Sve počinje pojavom sablasti, ili preciznije iščekivanjem prikazanja.'¹⁵ Taj moment iščekivanja budućeg nadolazećeg duha/sablasti u osnovi nadvladava tu prvotnost samoga pojavljivanja.

Kako vidimo duh Hamletova oca je već tu, prije svakog ukazivanja. Svako *prikazanje* je u stanju iščekivanja, prema tome, u jednom nadolasku (*à-venir*). Sablast se iščekuje i predstavlja jedan budući moment. Sablast nikada nije prisutna kao takva i ona najprije može predstavljati moment prošlosti ili nagovještaja odnosno budućnosti. Sablast treba da se 'misli s onu stranu (*beyond*) aktualiziranog ili postajanja-aktualnim'¹⁶ Određenje sablasti se nalazi upravo u nemogućnosti njenog definiranja: 'Ona je nedohvatljiva dohvatljivost ili vlastito tijelo bez *mesa*, ali uvijek neko kao neko *drugi*. Neko drugi ko ne požuruje da se odredi kao ja, subjekt, neko, svijest, duh, itd.'¹⁷ Derrida u tom smislu i govori o *utvarologiji* ili *hantologiji* koja je moćnija od ontologije, od učenja o biću (Hamletovog *to be*) i ne biću (Hamletovog *not to be*). Ona je u osnovi svake opozicije pa i hamletovske jer pojavom utvare (*rAzlika*) pojavljuju se i opozicije (razlike). Kada Hamlet izgovara *Biti ili ne biti* (koji u ovdje fungira u isti mah kao opozicija bića i ne-bića i kao primjer neodlučivosti koja leži u osnovi svake odluke) dešava se ukazanje mrtvog oca.¹⁸ Pojavljivanje prije *prvog pojavljivanja* govori o van-vremenskom karakteru sablasti. Riječ je o tome da sablast fungira kao 'stvar' koja odbija (ali uvjetuje) pojavnost, ali samim time i vremenitost. Mrtvi, ali i generacije koje dolaze u jednom određenom smislu ne postoje ali u nekom drugom postoje. One postoje na način na koji duhovi postoje, s onu stranu opozicije egzistencije i ne-egzistencije, života i smrti, aktualnosti i virtualnosti itd.¹⁹ Sablast prevladava odnos smrti i života kao prisutnosti i odsutnosti, prošlosti i sadašnjosti. Dekonstrukcija vremenitosti kao utvarologija se javlja kao oblik kritike tradicionalnog shvatanja vremena kao *omnitemporalnosti*.²⁰ Derrida upućuje na dio gdje Hamlet kaže: *Vrijeme je razglobljeno* (*The Time is out of*

15 Jacques Derrida, *Spectres de Marx*, Galilée, Paris, 1993, 22.

16 Niall Lucy, *A Derrida Dictionary*, Blackwell Publishing, 2004, 5.

17 Jacques Derrida, *Spectres de Marx*, Galilée, Paris, 1993, 27.

18 Ibidem, 31. – 32.

19 Niall Lucy, *A Derrida Dictionary*, Blackwell Publishing, 2004, 112.

20 Podsjetimo na jedno od prvih Derridinih djela, *La Voix et le phénomène*. U tom djelu Derrida stavlja u znak pitanja Husserlov koncept razumijevanja procesa konstituiranja saznajnog objekta. Husserlova ideja je da se svaki saznajni objekt konstituiraju putem retencija (aktualiziranih netom prošlih percepcija). Prema tome, svaka retencija predstavlja aktualnu percepciju. Na taj način, svaka retencija bi se uvijek aktualizirala. Derrida smatra da bi retencija vječito nagrizala aktualnu percepciju.

10 Niall Lucy, *A Derrida Dictionary*, Blackwell Publishing, 2004, 150.

11 Jacques Derrida, *Spectres de Marx*, Galilée, Paris, 1993, 14.

12 Emmanuel Levinas, *Totalite et Infini*, M. Nijhoff, 1961, 62.

13 Jacques Derrida, *Spectres de Marx*, Galilée, Paris, 1993, 15.

14 K. Marx, F. Engels, *Manifest komunističke partije* (prev. Moša Pijade), Mladost, Beograd, 1974, 19.

joint). Živjeti u iščekivanju fantoma/sablasti nadaje se upravo kao odgađanje sadašnjosti/prisutnosti. Sablasti egzistiraju u dva vremena prošlom, kao duh neke umrle osobe (u ovom slučaju duha Hamletova oca) ili u budućem vremenu, budući da uvijek riječ o iščekivanju njegova pojavljivanja. *Vrijeme je izgobljeno*. U tom smislu Derrida govori o Marxu: 'Izgleda da Marx nagovještava i predskazuje: Marx priziva apelira na prezentaciju žive prisutnosti: treba raditi tako da u budućnosti ta avet – udruženje radnika kao tajno – sve do 1848 postane živa prisutnost'.²¹

Ono što nam ostaje jeste obećanje. Pravda se temelji uvijek na funkciji zaklinjanja i obećanja. Hamlet i njegovi prijatelji se zaklinju da će izvršiti pravdu. U osnovi tog čina je pojava sablasti/fantazme.

Riječ fantazma, na grčkom, koja znači sablast, označava neodlučivost/neodredivost između realnog i fikcionalnog, između onoga što nije ni realno niti fikcionalno, ono što nije naprosto individua, ličnost, niti akter – to podsjeća također na pitanje, fantazme u politici. Fantazma je odlučiva, ona dotiče u (svaku) odluku.²²

Odluka je zasnovana na zakletvi. Duh Hamletova oca nije izabrao samo Hamleta već i Marcellusa, Horatia. Oni se tajno udružuju formirajući zajednicu onih koji daju zakletvu da bi zajednički izvršili pravdu.²³

Međutim, duh Hamletova oca nije prisutan kao takav. On nosi vizir i time je skriven od pogleda onih koji mu predaju zakletvu. Horatio, Hamlet i Marcellus vjeruju da je to duh oca Hamletova oca. Sama *vjera* da je duh ispod vizira prikazanje Hamletova oca je religijski čin. U ono što prikriva vizir treba da se vjeruje. Nije riječ o religiji u klasičnom smislu već o jednoj kvazi-religiji. Derrida u tom smislu govori o dvije vrste *scholar*. Klasični *scholar* ne u fantome niti u bilo što bi se moglo nazvati virtualnim prostorom stvarnosti. Za taj tip *scholar* postoje samo teorijska fikcija, literatura i spekulacija.²⁴ Drugi tip *scholar* o kojem Derrida govori bi bio onaj koji bi mogao da zamisli mogućnost utvare utvaru kao mogućnost sa one strane suprotnosti između prisustva i ne-prisustva stvarnosti i ne-stvarnosti života i ne-života. Taj novi *scholar* vjeruje ne u ono što nije živo ni mrtvo već u ono što je na isti mah i živo i mrtvo. Derrida uvodi dekonstrukciju fantomskog ne samo kao jednu novu etiku, već kao jednu kritiku metafizike života kao metafizike prisutnosti i metafizike onog `sada`. Utvara se uvijek misli s onu strana onog sada,

trena, časa. Ona je prije svake pojave. Ono što se manifestira jeste utvara, prva očinska ličnost, koliko moćna toliko irealna, halucinacija ili privid a virtualno djelatnija od onoga što se mirno naziva živa prisutnost.²⁵ Riječ je o jednoj filozofiji smrti, odsustva koje je prije svakog prisustva, utvare koje je prije svake pojave. U tom pogledu, možemo reći da Hamletov otac mrtav postaje snažnijim nego što je to bio za života. Derrida govori o jednoj filozofiji smrti i ne samo filozofiji smrti već o filozofiji života i smrti, o hantologiji kao fenomenologiji ili epistemologiji sablasnog. Hantologija/utvarologija kako smo rekli na samom početku stoji uvijek prije svake ontologije. Sablast je uvijek tu čak i kad ne postoji, ona fungira kao rAzlika iznad svake žive prisutnosti prije svake pojave. Ona je trag nečijeg vlastitog imena. Slijediti sablast znači slijediti etiku obećanja i zakletve, odnosno, naučiti živjeti, sporazumijevati se sa sablastima, sporazumijevati se sa drugim(a) ', prepustiti joj ili uputiti joj riječ, bilo u sebi, u drugome, drugome u sebi, jer sablasti su uvijek tu, kad i nisu, čak kad više nisu, čak i kad još nisu.²⁶

21 Jacques Derrida, *Spectres des Marx*, Galilée, Paris, 1993, 166.

22 J. Derrida, „Marx c'est quelqu'un", *Marx en jeu*, Descartes & Cie, 1997, 24.

23 Leonard Lawlor, *Derrida and Husserl, The Basic Problem of Phenomenology*, Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis, 2002, 220.

24 Jacques Derrida, *Spectres de Marx*, Galilée, Paris, 1993, 33.

25 Ibid, 34. – 35.

26 Ibid, 277–278.

LITERATURA

- Bojanić, Petar (urednik), *Glas i pismo – Žak Derida u odjecima*,
Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd,
- Derida, Žak, *Sila zakona, Mistični temelj
autoriteta*, Svetovi, Novi Sad, 1995.
- Derrida, Jacques, Guillame, Marc, Jean-Pierre Vincent,
Marx en jeu, Descartes & Cie, Paris, 1997.
- Derrida, Jacques, *Spectres de Marx – L'État de la dette, le travail
du deuil et la nouvelle Internationale*, Galilée, Paris, 1993.
- Lawlor, Leonard, *Derrida and Husserl, The Basic
Problem of Phenomenology*, Indiana University
Press, Bloomington & Indianapolis, 2002
- Lucy, Niall, *A Derrida Dictionary*, Blackwell Publishing, 2004.
- Marx, Karl, *Manifest komunističke partije*,
Mladost, Beograd, 1974.
- Sichère, Bernard, *Cinquante ans de philosophie française 2,
Actualité de la philosophie française*, adpf, Paris, 1998.
- Smith, Robert, *Derrida and autobiography*,
Cambridge University Press, 1995.